

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

В даній публікації розглянуті питання щодо різних підходів до розуміння запобіжної діяльності. Наведені різні точки зору вчених, розглянуто структуровану систему заходів запобігання, запропонований власний підхід щодо доцільності використання терміну «запобігання», а також надано власне визначення запобіганню злочинам.

Ключові слова: запобігання злочинності, протидія злочинності, профілактика, боротьба, структурована система запобігання злочинності.

Шлях України до європейської інтеграції та гуманізації українського законодавства відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вимог Європейського Суду з прав людини ознаменувався необхідністю впровадження значних змін у правову політику держави. Останніми важливими кроками у цьому напрямі слід вважати підготовлений Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо запровадження інституту кримінальних проступків», що ґрунтується на Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311; внесення змін до Кодексу на підставі Законів України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» від 15 квітня 2008 року, «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15 листопада 2011 року [1].

Важливим етапом у законотворчій діяльності було прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України», що набув чинності з 19 листопада 2012 року та Проект Закону України «Про прокуратуру», зареєстрований №3541 від 05.11.2013, внесений Президентом України в парламент 31 жовтня 2013 року [2, 3].

Значні зміни очікують і на спектр проблем, що стосуються запобігання злочинності в державі, так як ця тематика постійно привертає увагу вчених та практиків. Зумовлено це не

тільки тим, що злочинність завжди визнавалась особливо небезпечним соціально деструктивним феноменом, але й тим, що питання запобігання є однією з важливих проблем сучасної кримінально-правової та кримінологічної політики держави.

Загальнотеоретичну базу дослідження складають праці вчених у галузі кримінального права та кримінології, а саме: Г. А. Аванесова, Ю. М. Антоняна, Ю. М. Аргунової, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, Т. А. Денисової, О. М. Джузи, А. І. Долгової, А. П. Закалюка, В. І. Женунтія, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецової, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, С. Я. Лихової, В. В. Лунєєва, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, П. П. Михайленка, В. О. Навроцького, О. В. Негодченка, О. Б. Сахарова, В. П. Тихого, В. П. Філонова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка, В. І. Шакуна та інших.

З урахуванням цього особливого значення набуває всебічне та повне дослідження всіх взаємопов'язаних між собою аспектів злочинності, на основі яких можуть бути розроблені дієві механізми запобігання.

У нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності поряд із терміном «запобігання» часто вживаються й такі, як «боротьба», «попередження», «профілактика», «припинення», «превенція», «протидія». В одних випадках ці терміни використовуються як синоніми, в інших – як різні за змістом. Так, у результаті підрахунку й аналізу законодавчої та нормативно-правової бази України, що визначає заходи запобігання злочинності, кримінологи в сучасній науці кримінології дійшли

висновку, що використання терміна «запобігання» паралельно з терміном «попередження» є обґрунтованим та доцільним.

Враховуючи вищезазгадане, слід визнати доцільність використання терміна «запобігання», що фактично в контексті запобігання злочинності частіше за все зустрічається в текстах законодавчих актів. Немає потреби наполягати на вживанні суто цього терміна, адже й сам КК України у ч.1 ст. 1 серед завдань передбачив саме «запобігання злочинності» [4, с. 5].

Сьогодні в юридичній літературі існує принаймні три сформовані й теоретично обґрунтовані концепції щодо визначення змісту поняття «попередження».

У кримінологічній літературі акцентується увага на тому, що поняття «попередження злочинів» є загальним щодо понять «профілактика», «запобігання», «протидія» та «превенція» злочинів. Профілактика (загальна та індивідуальна), яка входить до поняття попередження, з одного боку, виявлення та усунення детермінантів злочинів, з іншого – встановлення осіб з протиправною поведінкою та здійсненням стосовно них виховного впливу. Так, Г. А. Аванесов зазначає, що профілактика характеризується складністю внутрішньої структури та багатоплановістю вираження у державно-правовій та соціальній сферах суспільства, спрямована на недопущення правопорушень, попередження антисоціальної поведінки [5, с. 343].

Під запобіганням злочинів слід розуміти систему заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, що здійснювалися державними органами та громадськими організаціями з метою боротьби зі злочинністю та усунення її причин. Складовою частиною цих заходів було законодавство та практична діяльність правоохоронних органів, безпосередньо суду, який застосовував специфічні заходи боротьби зі злочинністю – кримінальне покарання [6, с. 343].

Так, П. Л. Фріс, наголошує на тому, що саме кримінальне право становить основу для боротьби зі злочинністю, вказуючи межі злочинного та базується на відповідній ідеологічній платформі, що превалює у конкретному суспільстві [7, с. 117]. А В. М. Куц стверджує, що правове реагування на вчинення кримінальних правопорушень виступає засобом спеціальної протидії кримінальним правопорушенням і реалізується шляхом спрямування на їх

суб'єктів у виді передбачених КК України кримінально-правових заходів [8, с. 170–171].

В. М. Кудрявцев та В. Є. Емінов розглядають попередження як багаторівневу систему заходів та суб'єктів, які здійснюють ці заходи, що спрямована на: а) виявлення, усунення чи послаблення або нейтралізацію причин злочинності, окремих її видів, а також умов, що їм сприяють; б) виявлення та усунення ситуацій на окремих територіях чи у певному середовищі, безпосередньо тих, що мотивують чи провокують вчинення злочинів; в) виявлення у структурі населення груп підвищеного кримінального ризику та зниження цього ризику; г) виявлення осіб, поведінка яких вказує на реальну можливість вчинення злочину, і надання стримувального та корекційного впливу, а у випадку необхідності – вплив на їх найближче оточення [9, с. 279–280].

Деяко відмінним від поняття «попередження» є поняття «протидія», визначене Є. Є. Тонковим, який розглядає останню як тимчасову функцію держави, що розвивається залежно від успішної реалізації державно-правової політики в цій області – мети і завдань, що висовуються у концепції [10, с. 63].

Ю. М. Антонян справедливо, на наш погляд, використовує термін «попередження злочинів», обґрунтовуючи свою позицію тим, що попередження є більш широким поняттям, оскільки охоплює всі форми, види та рівні боротьби зі злочинністю.

Головна мета заходів запобігання полягає в тому, щоб створити в державі таке сприятливе становище, такий міцний правопорядок, що гарантували б зниження злочинності до мінімального рівня, який доступний у суспільстві з урахуванням його економічних, організаційно-управлінських, суспільно-психологічних та інших умов існування.

Іншу позицію займає Г. А. Аванесов, який зазначає, що до системи попередження злочинності входять різноманітні види діяльності такої спрямованості, але одним із основних є профілактика правопорушень загалом, тому що без профілактики не може бути попередження [5, с. 339].

Профілактика злочинності (гр. *prophylaktikos* – запобіжний) – сукупність заходів, спрямованих на виявлення, обмеження чи нейтралізацію факторів злочинності, суспільної небезпеки особи злочинця, а також на усунення чинників виникнення та розповсюдження

окремих видів та форм злочинів [11, с. 19].

Як вказує Я. І. Гілінський, профілактику злочинів слід розглядати як аналогію попередженню та превенції. Він стверджує, що попередження злочинності та інших форм девіантної поведінки – це вплив суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на криміногенні (девіантогенні) чинники, що призводить до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності (девіантності) і до вчинення потенціальних злочинних (девіантних) діянь [12, с. 345].

Більш обґрунтованою, на наш погляд, є позиція кримінологів В. В. Голіни, А. Ф. Зелінського, О. М. Литвака, які зазначають, що всі заходи превентивного характеру потрібно відносити до терміна «запобігання», а профілактику розглядати як систему заходів усунення чи нейтралізації криміногенних чинників [13, с. 74; 14, с. 97; 15, с. 206].

Профілактика злочинності, як і запобігання, є родовим поняттям і слугує основою для індивідуальної профілактики, її заходів; спрямована на: обмеження впливу негативних соціальних факторів; попередження злочинності шляхом впливу на причини злочинних проявів, на умови, що сприяли таким проявам; можливості формування особистості, яка здатна вчинювати злочинні діяння та продовжувати злочинну діяльність [16, с. 7, 24]. Важливість профілактики демонструють статистичні дані щодо кількості злочинів, вчинених неповнолітніми або за їх участю за період 2010 – 2011. Так, за цей період кількість зареєстрованих злочинів зростає аж до 2401, але станом на 20 листопада 2012 року кількість злочинів, вчинених неповнолітніми або за їх участю знизилась на 5458, що може свідчити про посилення заходів запобігання злочинності та підвищення ефективності профілактичної роботи серед неповнолітніх.

Одним із значимих факторів забезпечення здійснення запобігання злочинності, як визначає В. В. Голіна, є дослідження всієї системи заходів запобігання, до яких слід відносити загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний рівні запобігання злочинності. Базовим як у діалектичному, так і у практичному значенні є саме загальносоціальний рівень, основна мета якого полягає у подоланні чи обмеженні криміногенно небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблейсь-

ких часів негативних явищ, створюваних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, міжнародними та іншими чинниками виникнення криміногенного потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне збагачення певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо). Ефективність загальносоціального запобігання злочинності може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою соціально-економічною політикою держави [17, с. 39].

Отже, зазначені заходи не спрямовані безпосередньо проти злочинності, але вони опосередковано справляють суттєвий вплив на стан злочинності.

Тобто з окреслених вище позицій вчених можна визначити, що заходи загальнодержавного запобігання злочинності не обмежуються тільки предметом кримінологічної науки, так як спрямовані на вирішення більш широкого кола питань економічного, соціального, морально-психологічного та правового характеру.

Під запобіганням злочинності в широкому розумінні мають на увазі історично сформовану систему подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, яка реалізується шляхом цілеспрямованої діяльності всіх інститутів суспільства щодо усунення, зменшення та нейтралізації факторів, які детермінують існування злочинності та вчинення злочинів.

У більш вузькому, прикладному значенні запобігання злочинам являє собою діяльність, спрямовану на недопущення їх вчинення шляхом виявлення та усунення причин та умов, які сприяють їх вчиненню, здійснення впливу на осіб, схильних до їх вчинення.

Тому доцільним, на наш погляд, буде підтримати позицію О. М. Литвинова щодо розуміння заходів загальносоціального (державного) характеру як сукупності ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [18, с. 111–117].

Таким чином, на основі аналізу дефініції

поняття запобігання та інших визначень пропонуємо розуміти запобігання злочинам, як сукупність заходів, що здійснюються правоохоронними органами шляхом встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, вжиття оперативно-розшукових заходів, слідчих, судово-репресивних та профілактичних дій з метою недопущення вчинення злочинів. Однак, враховуючи тенденції щодо змін кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики держави, відсутності у діючому КПК України статті, яка передбачала б виявлення причин та умов, що сприяли вчинення злочинів, це, у свою чергу, суперечить положенням ч. 1 ст. 1 КК України в контексті реалізації одного із завдань КК України – запобігання злочинам. Отже, здійснення кримінологічної політики щодо запобігання злочинності на державному рівні може бути ефективним за умов виявлення детермінантів злочинів, встановленню механізму індивідуальної злочинної поведінки та вжиття заходів, що можуть усунути подальше вчинення злочинів та виявляти їх на стадії готування чи замаху.

Література

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків: Проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=42733.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України: Закон України від від 13.04.2012 № 4652-VI. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – №28. – Ст. 208
3. Про прокуратуру: Проект Закону України, зареєстрований №3541 від 05.11.2013, внесений Президентом України в парламент 31 жовтня 2013 року [Електронний ресурс] // Закон і бізнес. – 10.11.2013. – Режим доступу: www.zib.com/ua/uapda/.
4. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 15 вересня 2013 року). – Х. : Одиссей, 2013. – 232 с.
5. Аванесов Г. А. Криминология / Г. А. Аванесов. – М. : Академия МВД СССР (изд. второе переработ. и дополн.), 1984. – 500 с.
6. Юридический энциклопедический словарь / Гл. ред. А.Я. Сухарев; Редкол.: М. М. Богусловский и др. – 2-е изд., доп. – М., 1987. – С. 366.
7. Фріс П. Л. Идеология кримінального права й кримінально-правові політика / П. Л. Фріс // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 117.
8. Куц В. М. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру / В. М. Куц // Актуальні проблеми кримінальної відповідальності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовтня 2013 р. / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), В.І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2012. – С. 170–171.
9. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. – 2-е изд., перераб и доп. – М., 2002. – С. 279–280.
10. Тонков Е. Е. Противодействие наркотизации общества как функция государства / Е. Тонков // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 1. – С. 63.
11. Психологічний словник / За ред. члена-кореспондента АПН СРСР В.І. Войтка. – К., 1982. – С. 19.
12. Гилинский Я. И. Криминология: Курс лекцій / Я. И. Гилинский – СПб., 2002. – С. 345.
13. Литвак О. М. Держава і злочинність: Монографія / О. Литвак. – К., 2004. – С. 74.
14. Зелинский А. Ф. Криминология: Курс лекцій / А. Зелинський. – Х., 1996. – С. 97.
15. Голіна В. В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності / В. В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3 (46). – С. 206–214.
16. Лихолоб В. Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности ОВД: Учебн. Пособ / В. Лихолоб. – К., 1992. – С. 7, 24.
17. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. / В. Голіна– Х., 2011.
18. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють / О. Литвинов // Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ. – 2008. – Випуск 41. – С. 111–117.

І. В. Однолько

Теоретические основы предупреждения преступности

В данной публикации рассмотрены вопросы, касающиеся разных подходов к пониманию предупреждения преступности. Поданы различные точки зрения ученых, рассмотрено структурированную систему мер предупреждения, предложен собственный подход в отношении целесообразности применения термина «предотвращение», а также предложено личное определение предотвращению преступлений.

Ключевые слова: предотвращение преступности, противодействие преступности, профилактика, борьба, структурированная система предотвращения преступности.

I. Odnolko

The theoretical basis of crime prevention

This paper considered issues relating to various approaches to understanding of the crime prevention. The author studied various scientific points of view, structured system of prevention measures. The author proposed her own approach to the feasibility of using the term «prevention». In the paper also was proposed author's definition of the term «crime prevention».

Keywords: prevention of crime, combating crime prevention, fighting, structured system of crime prevention.